

Samhällets meningsfulla form

En analys av metaforiskt språkbruk

Pontus Malmeling

C-uppsats, vt -09

Handledare: Kerstin Sundman

School of Global Studies,

avdelningen för

socialantropologi

Göteborgs universitet

ABSTRACT

En metafor är en språklig funktion som innebär att något blir beskrivet i termer av någonting annat. Förutsättningen för en lyckad metafor bygger vidare på att de begrepp som med metaforen binds samman uppfattas likna varandra på ett eller annat sätt. I denna uppsats undersöker vi hur man kan tolka dessa upplevda samband och vilka idéer som olika metaforer kan sägas representera. Till största delen är detta ett resonemang inriktat mot tolkningar av samhällsmetaforer. Uppsatsen belyser hur metaforiskt språkbruk riktat mot idén om samhället innebär att den sociala gemenskapen kan gestaltas med en symbolisk struktur. Bilden av samhället är på så vis beroende av vilka begrepp som används för att symbolisera samhällets sammansättning. En fördjupad analys av metaforen som liknar samhället vid en organism åskådliggör föreställningar om samhället som harmoniskt ordnat. Metaforen blir till ett verktyg för att uttrycka föreställningar om samhällets ideala sammansättning och hur det upplevt avvikande kan ges en meningsfull förklaring.

Resonemanget illustreras med en analys av de olika samhällsmetaforer som kommer till uttryck inom debatten om det ökade antalet sjukskrivningar som drabbat Sverige sedan slutet av 1990-talet. Med detta exempel tydliggörs metaforens funktion för upprättandet av meningsfulla symboler. Vi analyserar hur bilden av samhället uttrycks och belyser hur två olika perspektiv på fenomenet sjukskrivningar gestaltas med ett metaforiskt språkbruk.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INTRODUKTION	s. 1
<i>Uppsatsens syfte & disposition</i>	s. 2
<i>Insamling & bearbetning av analysmaterial</i>	s. 4
TEORETISK DISKUSSION	s. 5
<i>Metodologisk utgångspunkt</i>	s. 5
<i>Strukturell metafor</i>	s. 6
<i>Orienterande & ontologiska metaforer</i>	s. 8
<i>Metaforer för behållare & personifiering</i>	s. 10
<i>Nationen som familj</i>	s. 12
<i>Samhället som kropp</i>	s. 15
<i>Den medicinska blicken</i>	s. 16
<i>Sjukdomens metaforer</i>	s. 18
IDÉN OM VÄLFÄRDSSAMHÄLLET	s. 21
<i>Spelregler & Skyddsnet</i>	s. 23
SAMMANFATTNING	s. 26
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	s. 28

INTRODUKTION

”Men när båten läcker bör ingen som sitter i den dra sig för att ösa. Det här kommer att fungera utmärkt”

(Göteborgs-Posten 2008-08-13)

Kanhända tänker du inte på samhället som ett sjunkande skepp, du kanske inte uppfattar det som en båt över huvud taget. Men om du inte betraktar samhället på detta sätt hur skulle du vilja beskriva det istället? Som en smältdegel där olika kulturella essenser sammanblandas och resulterar i en välsmakande soppa eller är den kanske inte välsmakande alls? Är vår sociala organisation en överbyggnad - ett resultat av produktionsförhållanden, den ekonomiska basen? Eller ska vi hellre betrakta kulturell gemenskap som ”a web of significance” vilket vi själva har tillverkat? Poängen är att oavsett hur vi väljer att beskriva samhället eller social gemenskap så gör vi det gärna med hjälp av metaforer. En läckande båt har i de flesta sammanhang inte mycket med idén om samhället att göra. Genom att metaforiskt sammanlänka bilden av en sjunkande båt med bilden av samhället upprättas en symbol för idén om samhällets sammansättning. Och det är alltså i egenskap av symbol som det blir meningsfullt att tala om båtar i detta sammanhang. I denna uppsats kommer vi att diskutera varför och i vilka sammanhang denna typ av sammankopplingar blir meningsfulla och vilken bild av samhället som olika metaforiska uttryck kan sägas representera.

Det inledande citatet är hämtat från Göteborgs-Postens ledarredaktion som valde samhällsmetaforen med den läckande båten för att beskriva nödvändigheten i att kraftiga åtgärder vidtagits mot att stävja fusket med det så kallade ”vabbandet” (vård av sjukt barn). Längre hade man från politikerns och allmänhetens sida misstänkt att föräldrar som sagt sig vara hemma och vårda sina barn i verkligheten hade skickat iväg barnet till skolan och istället tagit en ledig dag från jobbet på skattebetalarnas bekostnad.¹ Man hade alltså fuskat till sig ersättning som man inte hade rätt till. För att komma tillrätta med de fuskande föräldrarna infördes sommaren 2008 ett intyg som varje förälder som önskade utnyttja vab-ersättningen måste lämna till försäkringskassan. För att detta intyg ska vara giltigt behövs en underskrift från barnets lärare/förskolelärare som intygar att barnet inte varit i skolan den dag som föräldern söker ersättning för. Metaforen med den läckande båten är i detta fall riktad till Lärarförbundets ordförande Eva-Lis Preisz som ställt sig kritisk till förslaget och menat att det leder till onödig

---

¹ En del av nyhetsrapporteringen gällande ”vab-fusket” antydde även att vissa föräldrar inte bara skickade iväg barnen till skolan som vanligt utan även själva gick till jobbet och på så vis hämtade ut bidraget utöver den vanliga lönen. (se exempelvis Göteborgs-Posten, 2006-09-18)

myndighetsutövning och att det knappast bör vara lärarens roll att kontrollera sina elevers föräldrar. Båten ska i detta fall förstås som en metafor för samhället, en farkost som samhällsmedborgarna sitter i. Båtens syfte och funktion är som bekant att hålla båtpassagerare över ytan och är således konstruerad på ett sådant vis att det syftet uppfylls. Samhällets ideala struktur bedöms i sin tur innehålla kravet på att ingen samhällsmedborgare fuskar med fördelningen av samhällets gemensamma resurser, i detta fall med socialförsäkringen. Fuskandet innebär ett hot mot idén om samhällets ideala struktur. Alltså, om fusket blir för utbrett kan *samhället* inte längre fungera som det är tänkt att göra. Metaforiskt uttrycks detta hot som en läcka i båten, en båt som tar in vatten fungerar knappast i enlighet med sitt syfte, som den är tänkt att fungera. De fuskande föräldrarna är som läckan i båten och det faller på alla som sitter i båten att ta sitt ansvar som medpassagerare och hjälpa till att förhindra den annalkande förlisningen, (vi sitter ju trots allt i samma båt!). I enlighet med kunskapen om läckande båtar framstår det som orimligt att inte ta sitt ansvar som samhällsmedborgare och hjälpa till i räddningsarbetet. Det som med en annan metafor kallas för att dra sitt strå till stacken.

Uppsatsens syfte & disposition

Båtmetaforen i *Göteborgs-Posten* är ett exempel på hur ett perspektiv på samhället (samt synen på samhällsmedborgarens skyldigheter och moraliska förpliktelser) uttrycktes med hjälp av ett metaforiskt språkbruk. Denna metafor har en bokstavlig betydelse som vi inte har några som helst bekymmer med att förstå innebörden av. Men påståendet uttrycker även något annat, något som blir beskrivet i termer av den bokstavliga betydelsen och på så vis meningsfullt för oss. Det är detta ”något annat”, dvs. den idé eller världsbild som metaforiskt språkbruk i olika sammanhang upplevs symbolisera som vi i denna uppsats kommer att lägga fokus på. Genom ett längre resonemang om det metaforiska språkbrukets betydelse och funktioner kommer vi senare att illustrera vår analys med exempel hämtade från en av de mest seglivade debatter rörande svensk socialpolitik de senaste åren. Nämligen den om orsaker till det ökade antalet sjukskrivningar i Sverige och hur de på bästa sätt bör bemötas.

I likhet med diskussioner om ”vabbande” föräldrar har även ”sjukskrivningsdebatten” till stor del varit fokuserad på fusk och fuskmisstankar riktade mot utnyttjandet av socialförsäkringssystemet. Även om misstankar om fusk med samhällets gemensamma resurser visserligen inte är något nytt fenomen har det åtminstone betraktats som en synnerligen tabubelagd åsikt². Detta menar i alla fall många av debattens kommentatorer och utpekar förre KD-ledaren Alf Svensson som den

---

² Se exempelvis *Sydsvenskan*, 2002-05-24

som slutligen ”tar bladet från munnen” eller om ni så vill, ”rycker upp huvudet ur sanden”. I en intervju i Sveriges Radio – Ekot den 4:e Maj 2002 förklarade Alf Svensson sin syn på orsakerna till det ökade antalet sjukskrivningar, ett samhällsproblem som vid denna tidpunkt ansågs öka i kostnad med 25 miljoner kronor per dag. Svensson förklarade: ”Jag tror inte att alla de som är sjukskrivna idag, hade behövt vara det”. I sitt utspel om att de ökade kostnaderna för sjukförsäkringar till viss del kunde förklaras med att falskt sjuka belastar systemet fastställde Alf Svensson dessutom nödvändigheten med att tala klarspråk i denna fråga. ”Den svenske politiker eller den svenske iakttagare som tror att vi är så sällsamt mycket sjukare från 1998 till 2002 bör då komma med en medicinsk förklaring, och den medicinska förklaringen tror jag ingen kan komma med och då är det lika bra att vara rak.”³ Detta kom att bli startskottet för en debatt där såväl fuskets omfattning som orsaker till, och konsekvenser av, fusk med sjukförsäkring diskuterades. Var det arbetsgivarnas ansvar att människor gick sjuka från jobbet på grund av dålig arbetsmiljö eller var det individens fusk och bristande moral som kostade samhället pengar? Var det feiga och omdömeslösa läkare som var orsaken eller var det en ny form av sjukdomssymptom som ännu inte blivit tillräckligt kartlagd och därmed ännu inte medicinskt godtagbar? Tanken är att vi, efter en grundligare analys av hur metaforer fungerar, kommer att kunna tolka dessa uppfattningar med utgångspunkt i hur de kommer till uttryck. Att vi ska kunna säga något om de världsbilder och föreställningar om samhället som olika samhällsmetaforer symboliserar.

Vår analys av metaforiskt språkbruk inleds med en kortare redogörelse för ett par metodologiska utgångspunkter. Detta följer vi sedan upp med att presentera några teorier som på olika sätt berör språkanvändning eller studiet av världsbilder. Störst utrymme kommer tillägnas att George Lakoff, amerikansk kognitionsvetare och lingvist som tillsammans med filosofen Mark Johnson författat den mycket inflytelserika boken *Metaphors We Live By* (1980). Vi kommer även att rikta vår uppmärksamhet mot perspektiv på kropp, hälsa och sjukdom som kulturella konstruktioner. I detta avseende uppmärksammar vi bidrag från Susan Sontag och Karin Johannison vars teorier i stor utsträckning kan sägas ligga inom ramen för perspektivet medicinsk antropologi. Eftersom vårt resonemang till stor del även är inriktat mot förståelse av kollektivt skuldbeläggande och diskurser som legitimerar sådana utslutningar framstår också de båda antropologerna Mary Douglas och René Girards arbeten som oundgängliga källor. Innan vi inleder denna diskussion återstår dock att säga något om det material vi sedan kommer att använda för att illustrera vårt resonemang.

---

³ Sveriges Radio – Ekot, 2002-05-04, Radioprogram, (Intervjun med f.d. KD-ledaren Alf Svensson finns tillgänglig på <http://www.sr.se/webbradio/webbradio.asp?type=db&id=695>)

Insamling & bearbetning av analysmaterial

De exempel vi kommer att använda för att belysa vår diskussion om metaforiskt språkbruk är hämtade från artiklar och ledarsidor publicerade i några av Sveriges större dags- och kvällstidningar. Givetvis kan man ställa sig frågande till om det idag är de tryckta medierna som tydligast avspeglar den för tillfället förhärskande politiska retoriken. Annorlunda uttryckt skulle man kunna invända att det snarare är genom TV-mediet eller internetbaserade forum som den politiska diskussionen idag uttalas och har störst inverkan på människors syn på samhällsfrågor. I detta avseende vill jag klargöra att valet av dags- och kvällstidningsbaserat material inte beror på att jag uppfattar en kvalitativ skillnad i den retorik som där kommer till uttryck i förhållande till ovan nämnda källor.⁴ Snarare är det en fråga om begränsning av ett urval som i annat fall riskerar att bli oöverskådligt stort. Det är även min uppfattning att artiklar och ledarsidor i de mest lästa svenska tidningarna trots allt vanligen betraktas med ett mått av prestige och auktoritet. En stor fördel med tidningsmediernas förmedlande av politiskt språkbruk är också att det i stor utsträckning sker med politikerns eller den politiske kommentatorns egna ord. I egenhändigt författade debattartiklar (och ledarsidor) får den politiska retoriken fritt spelrum och är således uttryckt med avsikt att övertyga läsaren om riktigheten och rimligheten i de argument som framförs. Och det är just denna *övertalande* aspekt av den politiska retoriken som är så intressant i sammanhanget. Ytterligare ett skäl för att begränsa analysen till tidningsartiklar kan tillfogas att det trots allt är viktigt att studera vad rapporteringen innehåller och hur man faktiskt beskriver olika samhällsfenomen. Samtliga texter som vi kommer att uppmärksamma finns tillgängliga i de elektroniska databaserna *Mediearkivet* och/eller *Presstext* om inget annat anges.⁵

Sjukskrivningsproblematiken har som nämnts tidigare varit föremål för stor medial uppmärksamhet. Det ska sägas att även om mycket av rapporteringen och argumenten har framförts med ett påtagligt metaforiskt språkbruk så har givetvis inte all bevakning gjort det. De exempel vi kommer att använda för att illustrera vårt resonemang kan anses som representativt för större delen av mediebevakningen i ämnet. Detta innebär att det inte enbart är texter med ett medvetet bruk av metaforer som vi kommer att uppmärksamma utan även texter där de förekommer i sin mest vardagliga mening - sammanhang där metaforen blivit så pass vedertagen att den uppträder som en oreflekterad del av språket.

---

⁴ Frågan om huruvida de tryckta medierna innehåller samma diskursiva uttryck som andra medier kan givetvis diskuteras. Denna frågeställning bedömer jag dock som allt för omfattande för att utredas i detta arbete. Framförallt kräver en sådan diskussion en helt *annan* frågeställning än den jag kommer att ägna mig åt.

⁵ Mediearkivet och Presstext är databaser som samlar tidningsinnehållet från de flesta av Sveriges tryckta medier.

TEORETISK DISKUSSION

Metodologisk utgångspunkt

Inom antropologin återfinns vi ofta analyser av metaforer och deras betydelse för människans uppfattning om sin tillvaro i världen. Vidare kan vi förstå metaforen som ett sätt att på ett vardagligt vis uttrycka idéer som är relaterade till en högre abstraktionsnivå. Samhällsmetaforer har även populärt tolkats ha betydelse för att markera olika sociala strukturers gränser. Ett instrument för att beskriva hur det samhälleliga livet är möjligt och vilka som delar denna gemenskap. En metafor är alltså ett uttryck där man talar om något i termer av något annat. Traditionellt brukar man dela upp en metafor i två led, ett *sakled* och ett *bildled*, men det är även vanligt att man pratar om ett uttrycks bokstavliga och bildliga betydelse⁶. Ta exempelvis uttrycket ”En cancersvulst på samhällskroppen”⁷, här är uppfattningen om cancertumörer och deras påverkan på människokroppen uttryckets bildliga betydelse medan sakledet är den idé som uttrycket är menat att representera i olika sammanhang (förslagsvis ett oönskat samhällsfenomen). Etymologiskt härleds metafor från grekiskans *metafora* vilket betyder överföring.⁸ Metaforen innebär så att säga en meningsöverföring när ett uttryck som används för att beskriva ett visst sammanhang flyttas över för att beskriva någonting annat. Med metaforens hjälp upprättas ett analogt förhållande mellan våra olika fysiska eller sociala erfarenheter och andra områden som vi vill ge en meningsfull förklaring. Låt säga att metaforen på så vis innebär att olika världsbilder kan uttryckas symbolisk genom att idén om exempelvis samhället blir representerat i termer av något mer konkret och välbekant. Analys av metaforiska uttryck kan på så vis betraktas som en form av symbolanalys.

Studiet av världsbilder genom språkliga uttryck kan sägas vara grundat i antagandet att *sättet vi upplever omvärlden på och vår språkanvändning är sammanvävda*, att språket på sätt och vis speglar och konstruerar våra uppfattningar om omgivningen. I enlighet med detta antagande utgår vi alltså ifrån att man genom att studera språket kan säga något om de föreställningar som är kopplade till olika språkliga uttryck. Att språket används för att uttrycka olika tankar och idéer om den omgivande verkligheten kallar vi för ett språkligt uttrycks *innebördsaspekt*. Utöver det kan man betrakta själva användningen av språket som en annan huvudfunktion. Med detta menas att vårt bruk av språket också innebär olika handlingar, exempelvis att fråga något, skälla ut någon, retas

---

⁶ ”*Metaforanalys*”. Detta avsnitt skulle ha ingått i Lennart Hellspongs bok *Metoder för brukstextanalys* (2001) men var ej färdigskrivet vid tidpunkten för publicering och finns därför istället tillgängligt på <http://www.studentlitteratur.se/o.o.i.s/309>

⁷ Detta uttryck skapade stor medial uppmärksamhet 2003 då pastor Åke Green, i en predikan, använde metaforen för att ge sin syn på homosexualitet.

⁸ *Filosoflexikonet*, Bokförlaget Forum AB, Stockholm 1988, Rubruken ”metafor” s. 367

eller beordra. Denna språkliga funktion kallar vi för en texts *interpersonella aspekt*.⁹ I denna uppsats kommer vi visserligen att diskutera båda dessa aspekter men det kan likväl vara nyttigt tidigt uppmärksamma denna skillnad i begrepp.

Strukturell metafor

Vi måste upphöra att betrakta metaforer som enbart en del av språket säger George Lakoff och Mark Johnson i inledningen till *Metaphors We Live By*. Metaforen är inte bara en samling ord som fungerar som utsmyckning av språket, något man lika gärna kan klara sig utan. Tvärt om, menar författarna, är metaforer en viktig del av hur vi skapar oss förståelse av vår omvärld. Inte enbart som en del av språket utan även i tanke och handling. Hela vårt system av begrepp med vilket vi tänker och handlar är till sin natur metaforiskt disponerat.¹⁰

Lakoff och Johnsons resonemang utgår ifrån de språkliga begreppens betydelse för mänskligt tänkande. Begreppen är avgörande för *vad* vi tänker men kanske framförallt för *på vilket sätt* vi gör det. "Our concepts structure what we perceive, how we get around in the world, and how we relate to other people. Our conceptual system thus plays a central role in defining our everyday realities."¹¹ Detta system av begrepp är dock inte något som vi nödvändigtvis reflekterar över eller ens är medvetna om. Snarare upplever vi nog att vårt sätt att förstå världen och de begrepp och kategorier vi använder oss av för att beskriva den kommer till oss automatiskt. Lakoff och Johnson utgår ifrån att vi kan få förståelse för det sätt vi meningsfullt beskriver vår omvärld genom att betrakta hur vi talar om det. Alltså, genom att studera språket kan vi möjligtvis närma oss de uppfattningar som språket är uttryck för. Eftersom kommunikation är baserat på samma begreppsliga system som vi använder för att tänka och handla så måste språket betraktas som en viktig komponent i studiet av detta system.¹² Verklighetsuppfattningen är så att säga avhängig begreppen och förklarar därmed även kulturell variation när det gäller världsåskådning. Att tänka på världen på ett visst sätt innebär att definiera den i enlighet med de begrepp man har tillgång till och definitionen skiljer sig sålunda åt beroende på vilka begrepp man använder sig av.

Antagandet att vårt sätt att tänka och handla i grunden är metaforiskt beskriver Lakoff och Johnson med hjälp av olika exempel. Bland annat pekar de på att begreppet "argumentation" eller "debatt" är metaforiskt och till stor del formar vårt vardagliga handlande. Genom den

---

⁹ För en grundligare beskrivning av innebörds- och interpersonella aspekter inom språkanvändning se Bergström, G & Boréus, K, (2000) *Textens mening och makt*, Lund: Studentlitteratur, s. 15-19

¹⁰ Lakoff, G., & Johnson, M. (1980) *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press, s. 3

¹¹ Lakoff & Johnson, (1980), s. 3

¹² Lakoff & Johnson, (1980), s. 3

begreppsliga metaforen DEBATT ÄR KRIG¹³ visar författarna hur flera olika uttryck speglar denna ”överföring” av mening.

Han *attackerade varje svag punkt* i mina argument.

Hans kritik *träffade mitt i prick*.

Jag *krossade* hans argument.

Jag har aldrig *vunnit* en debatt mot honom.

(Lakoff & Johnson, 1980, s. 4)

Lakoff och Johnson menar att vi inte bara talar om diskussioner på samma sätt som vi pratar om krig. Det är snarare så att det vi faktiskt gör när vi debatterar är strukturerat i enlighet med vår uppfattning om krig. Notera exempelvis att uttrycken konflikt, motsättning, bråk, uppgörelse etc. med lätthet kan användas för att beskriva två olika företeelser, den ena fysisk och den andra verbal. Men vi agerar som om de vore ett och samma. Alltså, även om vi otvivelaktigt kan skilja på vad som är en diskussion och vad som är ett krig hindrar det oss inte från att tala och handla som om en debatt vore ett krig. Exemplet ovan visar att även om en träta inte är ett fysiskt krig så kan den upplevas som ett verbalt krig och vi agerar också i enlighet med vår uppfattning om fysiska krig när vi debatterar. Vi attackerar, försvarar, utnyttjar brister, gillar fallor osv. Vi betraktar dessutom i regel diskussioner som något man kan vinna eller förlora. Poängen är här att det alltså inte enbart finns ett språkligt samband mellan *orden* ”debatt” och ”krig” utan att tankeprocessen som leder fram till vår uppfattning av exempelvis begreppet diskussion är metaforiskt sammanlänkat med begreppet krig. Lakoff och Johnson menar att DEBATT ÄR KRIG är en begreppslig metafor som vi i denna kultur lever med eller genom. Med detta menas att metaforen strukturerar vårt sätt att agera vid verbala meningsskiljaktigheter även om vi inte reflekterar över det, att vårt vardagliga sätt att prata om diskussioner förutsätter en metafor som vi knappt är medvetna om. Metaforen uppträder alltså inte bara i hur vi talar om debatter utan också i själva *debattbegreppet*. Vi talar om det på det sättet vi gör eftersom vi upplever det på det sättet vi gör – och vi agerar i enlighet med hur vi upplever saker och ting.¹⁴

Eftersom detta sätt att betrakta, uttrycka sig och handla när det gäller verbala dispyter som sagt kan vara kulturspecifikt behöver det alltså inte *alltid* betraktas som begreppsligt sammanlänkat

---

¹³ Notera att George Lakoff och Mark Johnson skriver på engelska och att exemplet ARGUMENT IS WAR möjligtvis uppträder tydligare som metafor på engelska än det gör på svenska. Över huvud taget kan det vara bra att ha i åtanke hur begreppen måste tolkas utifrån den kulturella kontext de uttalats. I detta avsnitt har jag valt att presentera exempel där de engelskspråkiga uttryck som Lakoff & Johnson nämner har en tydlig motsvarighet i det svenska språket och i en svensk kontext. Lägg även märke till att de så kallade begreppsliga metaforerna skrivs med kapitäl. Detta verkar vara regel inom mycket lingvistisk litteratur, och för att inte blanda ihop de begreppsliga metaforerna med annat metaforiskt språkbruk kommer jag i denna uppsats följa denna konvention.

¹⁴ Lakoff & Johnson, (1980), s. 7

med krigsbegreppet. För att tydliggöra detta vill Lakoff och Johnson att vi föreställer oss en kultur där verbala meningsskiljaktigheter inte beskrivs i termer av krig, där ingen vinner eller förlorar en ordväxling, där det betraktas som meningslöst att vare sig attackera eller försvara när man diskuterar. Man skulle på så vis kunna föreställa sig en kultur där trätor och diskussioner betraktas som en dans och de inblandade aktörerna som dansare. Målet med debatten kan tänkas vara att uppträda på ett estetiskt tilltalande sätt. Lakoff och Johnson menar att en i sådan kultur skulle människor betrakta trätor annorlunda, uppleva dem annorlunda, utföra dem annorlunda och prata om dem på ett annorlunda sätt. Från vårt perspektiv skulle vi dock inte uppleva det som en dispyt över huvud taget, det skulle helt enkelt vara något annat de höll på med. Skillnaden kan då sägas ligga i att vår kultur har ett diskussionsbegrepp strukturerad kring uppfattningar om kamp och den uppbyggda kulturen i termer av dans.¹⁵

Ett annat exempel på hur metaforer strukturerar hela tankeprocesser (och inte bara språket) är enligt Lakoff och Johnson sättet vi vanligen betraktar tid på. Genom metaforen TID ÄR PENGAR uppfattar vi tid som något vi kan *slösa bort*, *spendera*, *spara*, *tjäna in* etc. Återigen är det frågan om ett begrepp (tid) som man utifrån en västerländsk uppfattning pratar om och förhåller sig till *som om* det vore något annat (pengar).¹⁶

Exemplen DEBATT ÄR KRIG och TID ÄR PENGAR är enligt Lakoff och Johnson så kallade strukturella metaforer. Med detta menas metaforer som binder samman två *begrepp*, eller då ett begrepp är metaforiskt ordnat i termer av ett annat. Vi ska nu gå vidare till att presentera metaforiska strukturer som enligt författarna är mer djupgående.

Orienterande & ontologiska metaforer

Skillnaden mellan orienterande metaforer¹⁷ och de strukturella metaforer som nämnts tidigare har till stor del att göra med det sätt som den orienterande metaforen sammankopplar hela system av begrepp i förhållande till varandra. Lakoff och Johnson framhåller som sagt att vi inte bör betrakta metaforen som enbart en del av språket utan som något som mer djupgående strukturerar vårt sätt att tänka och handla. Orienterande metaforer förbinder ett begrepp med en rumslig orientering, såsom upp-ner, över-under, framför-bakom osv. men även med andra begrepp som vi resonerar kring i samma termer. Vi pratar exempelvis om våra sinnesstämningar genom den orienterande metaforen GLAD ÄR UPP. Någon kan beskrivas som *uppåt*, eller kanske lite

¹⁵ Lakoff & Johnson, (1980), s. 5

¹⁶ Lakoff & Johnson, (1980), s. 7-9

¹⁷ Övers. "orientational metaphors"

nere/låg eftersom vi upplever att humöret kan *stiga* eller *sjunka*.¹⁸ Men det är inte bara humör som uppfattas i termer av upp-ner orientering, även hälsa/ohälsa, rationalitet/känslomässighet, dygdighet/demoralisering m.fl. är motsatspar som enligt Lakoff och Johnson är metaforiskt sammanlänkade genom den orienterande metaforen.¹⁹ Vi föredrar i regel också de begrepp som förknippas med uppåt-orientering (snarare än de begrepp som upplevs neråtorienterade) och det är på detta sätt som orienterande metaforer ordnar hela system av begrepp i relation till varandra. Dessa metaforer baseras på såväl fysisk som social erfarenhet. Det finns exempelvis inget förutbestämt med att just "upp" alltid och inom alla språkgemenskaper kommer att vara sammanlänkat med det begrepp som är bättre värderat.²⁰ Lakoff och Johnson menar därmed också att de mest fundamentala värderingarna inom en kultur kommer att uppträda samstämmigt med de mest fundamentala metaforerna inom samma kultur.²¹ Metaforen formas så att säga av våra erfarenheter, men samtidigt så formas också våra erfarenheter av metaforer.

Enligt Lakoff och Johnson använder vi oss, förutom orienterande metaforer även av så kallade ontologiska metaforer²². Dessa har att göra med vår erfarenhet av fysiska objekt och substanser. Om vi summariskt konstaterar att vår rumsliga erfarenhet kan sägas vara upphov till de orienterande metaforerna (genom att vi står upprätta har vi begrepp för vad som är upp/ner etc.) kan de ontologiska metaforerna istället förstås som relaterade till vår kännedom om fysiska kroppar.²³ Den mest grundläggande insikten är givetvis erfarenheten av den egna kroppen. Denna erfarenhet kan sedan omsättas till att definiera andra objekt och substanser men även för att beskriva icke-fysiska fenomen. Med ontologisk metafor menas att man betraktar händelser, aktiviteter, känslor, idéer etc. som ting och substans. Genom att beskriva våra erfarenheter på detta vis har vi upprättat ett objekt som vi kan referera till, kategorisera, gruppera, kvantifiera och på ett meningsfullt vis resonera kring.²⁴ Eftersom vi upplever oss själva som avgränsade objekt verkar vi enligt Lakoff och Johnson också vilja applicera konstgjorda gränser på andra föremål och fenomen.

En typ av ontologisk metafor är exempelvis sättet vi vanligtvis pratar om den ekonomiska termen *inflation*. Denna kan illustreras som INFLATION ÄR ETT TING:

---

¹⁸ Lakoff & Johnson, (1980), s. 14f.

¹⁹ Lakoff & Johnson, (1980), s. 15-17

²⁰ Lakoff & Johnson, (1980), s. 14

²¹ Lakoff & Johnson, (1980), s. 22

²² Ontologi, läran om det varande

²³ Lakoff & Johnson, (1980), s. 25

²⁴ Lakoff & Johnson, (1980), s. 25

Inflationen sänker vår levnadsstandard.

Om det blir *ytterligare inflation* kommer vi aldrig att överleva.

Vi måste *bekämpa inflationen*.

Att köpa mark är det bästa sättet att *handskas med inflation*.

(Lakoff & Johnson, 1980, s. 26)

Som exemplet visar betraktas ett så pass abstrakt fenomen som inflation ofta som ett ting som man på olika sätt kan förhålla sig till (handskas, bekämpa etc.). Dessutom kan objektet inflation då det blivit avgränsat uppträda som direkt orsak till olika fenomen (det är *inflationen* och inget annat, som sänker vår levnadsstandard!). Då begreppet blivit kvantifierat kan vi resonera kring *objektet* inflation och bedöma om det finns mer eller mindre av den specifika varan eller åtminstone få det att framstå som något vi kan begripa oss på och överblicka. Lakoff och Johnson menar att ontologiska metaforer som dessa är nödvändiga för våra försök att rationellt bedöma värdet av våra erfarenheter.²⁵

Metaforer för behållare & personifiering

De flesta av oss upplever nog sig själva som fysiska varelser, avgränsade och urskiljbara från resten av världen. Om vi förmanas att definiera *gränsen* för den egna kroppen skulle säkert de flesta nämna lagret av hud som den yttersta gräns där övriga världen (andra ting och substanser) tar vid och där vi själva, vår kropp slutar. Det som räknas till oss börjar alltså med skalet av hud och omfattar allt som finns där innanför. Genom denna insikt om den egna kroppen och hur den förhåller sig till andra fysiska objekt upplevs det som naturligt att betrakta kroppen som en behållare med en insida och en utsida.²⁶ Vi själva finns inuti kroppen och allt annat som är avskilt från oss själva och därmed *inte* kan sägas vara en del av oss finns utanför kroppen. Från kunskapen om den egna kroppen projiceras sedan uppfattningen om att vi kan orientera oss med referens till insida/utsida på andra objekt som betraktas som fysiskt avgränsade. Byggnader eller rum betraktar vi vanligtvis som behållare, vi säger bland annat att man förflyttar sig *ut ur* och *in till* olika rum.²⁷ Att uppfatta vissa områden som avskilda innebär också att vi kan betrakta dem som behållare vilka vi sedan kan resonera kring (Göteborg *och* Klarälven ligger *i* Sverige osv.). Men även områden eller objekt som inte självklart har en fysisk eller gripbar avgränsning kan definieras som behållare. Synfältet är ett exempel på detta, det vi ser betraktas existera i behållaren och det vi inte kan se kan sägas vara utanför behållaren. Uttryck som "Jag *har* honom *i*

²⁵ Lakoff & Johnson, (1980), s. 26

²⁶ Lakoff & Johnson, (1980), s. 29

²⁷ Lakoff & Johnson, (1980), s. 29

sikte” och ”Han är *utom* synhåll” illustrerar också tydligt den begreppsliga metaforen SYNFÄLTET ÄR EN BEHÅLLARE. I detta fall är gränsdragningen ändå relativt enkel att definiera, dvs. gränsen mellan vad man faktiskt ser och vad man inte ser.²⁸

Hittills har vi betecknat ontologisk metafor som ett uttryck där kunskapen/erfarenheten av fysiska kroppar omsätts till att skapa meningsfulla beskrivningar av andra fenomen, idéer, händelser etc. Genom att beskriva exempelvis begreppet inflation som ett ting har det blivit framställt som något vi kan agera mot och som kan ha direkt påverkan på oss. Själva definitionen av begreppet inflation är alltså i grunden metaforiskt relaterat till vårt begrepp om fysiska objekt. Denna koppling behöver som sagt inte vara uppenbar när vi tänker på, eller pratar om inflation men det är likväl den definition som gör begreppet meningsfullt att resonera kring. Några av de mest uppenbara ontologiska metaforerna är kanske ändå de som beskriver olika objekt som antropomorfa – som tillskriver icke-mänskliga föremål mänskliga former och egenskaper.²⁹ Detta är synnerligen vanligt när det gäller beskrivningar av olika samhällsfenomen vilket vi kommer att uppmärksamma senare. Antropomorfa metaforer används även för att beskriva andra saker förutom samhällen och social organisation. De flesta av oss har förmodligen vant sig vid språkbruk som att en teori *förklarar* det ena eller det andra, att en boll *vägrar* att gå in i mål eller att ett brev *hittade fram* till sin mottagare. Säkert har vi heller inga problem att kalla en influensa för *ilsken*, en summa för *blygsam*, eller förstå innebörden av att någons religion *förbjuder* eller *kräver* något. Poängen är förstås att vi tillskriver mänskliga egenskaper på fenomen eller objekt som inte är av mänsklig karaktär. Det är inte så att vi rent bokstavligen tror att summan är blygsam eller att brevet hittar till sin mottagare utan snarare handlar det om ett språkbruk som används för att beskriva dessa fenomen på ett meningsfullt sätt.

Lakoff och Johnson beskriver denna personifiering av icke-mänskliga fenomen och förlopp återigen med hänvisning till hur man ofta talar om inflation. Exempelvis menar de att det inte är ovanligt med uttryck som:

”Inflation *has attacked* the foundation of our economy.

Inflation *has pinned us to the wall*.

Our biggest *enemy* right now *is* inflation.

Inflation *has robbed* me of my savings.”

(Lakoff & Johnson, 1980, s. 33)

---

²⁸ Lakoff & Johnson, (1980), s. 30

²⁹ Lakoff & Johnson, (1980), s. 33

Förutom att inflationen i dessa exempel beskrivs ha mänskliga egenskaper innebär dessutom språkbruket en personifiering utöver uppfattningar om det generellt mänskliga. Det är alltså inte enbart så att vi metaforiskt förstår fenomenet inflation som något med mänskliga egenskaper. Snarare upplever vi i detta exempel inflationen som en specifikt ondskefull figur som uppträder direkt hotfullt. När "inflation" beskrivs som något som kan attackera, råna och förgöra oss tänker vi inte längre, enligt Lakoff och Johnson, med metaforen INFLATION ÄR ETT TING eller ENS INFLATION ÄR EN PERSON utan SNARARE INFLATION ÄR EN FIENDE.³⁰ Tidigare noterade vi hur begreppet "inflation" blev beskrivet i termer av fysiska egenskaper. Vi såg hur begreppet kunde härledas till vår kunskap om fysiska objekt, och då framförallt erfarenheten av den egna kroppen, och på så vis förtingligas och kvantifieras. På sätt och vis kan vi förstå det som att kunskapen om den egna kroppen används för att beskriva andra fenomen och att denna kunskap på så vis är satt i en rörelse ut från den egna kroppen, en rörelse från det konkreta till det abstrakta. På liknande sätt kan vi förstå metaforen INFLATION ÄR EN FIENDE. När "inflationen" förutom att ha fysiska egenskaper dessutom ikläds mänsklig skepnad och mer specifikt ondskefull karaktär framstår den dessutom som ett subjekt vi kan ha en relation till. Vi förhåller oss och agerar gentemot inflationen som om den vore en fiende. Språkbruket legitimerar ekonomiska och politiska åtgärder som är riktade mot denna fiende ("a war on inflation" osv.).³¹ Genom att personifiera icke-mänskliga fenomen kan de beskrivas i termer av hur vi uppfattar olika personlighetsdrag. Dessa beskrivningar kommer i sin tur från vår grundläggande förståelse av sociala relationer. Ännu en gång kan vi alltså se hur kunskapen utvidgas och kommer till användning i andra sammanhang, vi ser hur begrepp för olika personlighetsdrag överförs. Vår kunskap om det egna subjektet och därmed andra subjekt (sociala relationer) möjliggör skapandet av en meningsfull bild av komplicerade abstrakta begrepp som exempelvis "inflation". Sammantaget innebär detta en teori om hur vi förstår omvärlden genom att överföra kunskapen om våra kroppar och socialt samspel till andra fenomen och på så vis ger dem en, för oss, meningsfull beskrivning.

Nationen som familj

I boken *Moral Politics* (1996) presenterar George Lakoff ett resonemang om olika samhällsmetaforers betydelse för politisk världsåskådning och uppfattningar om moral. I korta drag kommer Lakoff fram till att man ofta använder sig av ekonomiska begrepp för att tala om moralfrågor.³² Tidigare har vi uppmärksammat hur abstrakta begrepp och domäner blivit

³⁰ Lakoff & Johnson, (1980), s. 33-34

³¹ Lakoff & Johnson, (1980), s. 34

³² Lakoff, G, (1996) *Moral Politics*, Chicago: The University of Chicago Press, s. 63 (Åtminstone får detta sägas vara fallet inom amerikansk politisk retorik, vilket är föremålet för George Lakoffs analys. Som de följande exemplen visar kan det samma förmodligen sägas gälla också för en svensk kontext.)

avgränsade och förtingligade för att på så vis bli föremål för rationellt resonerande. Samma sak kan enligt Lakoff sägas om synen på vad moral är för något. Genom att betrakta välmående som rikedom ("Well-Being as Wealth") framstår våra handlingar som del av en moralisk bokföring.³³ Aktioner som innebär ökat välbefinnande eller ökad välfärd betraktas som moraliskt riktiga och handlingar som tvärt om genererar sänkt välmående anses vara omoraliska.³⁴ Vi talar ibland om händelser som *kostar* någon exempelvis synen, eller att man får *betala* med sitt liv. Emellanåt kan vi uppskatta en del erfarenheter som *värda* besväret trots att vi kanske skadade oss som ett resultat av det inträffade. Vissa företeelser värderar vi som *givande* medan andra betraktas som en *förlust*. Om någon hjälper oss på något vis (och därmed ökar vårt välmående) kan vi se det som att vi blir *skyldiga* den personen en tjänst osv. Anledningen till att vi talar om vinst-förlust och skuld-återgäldning beror enligt Lakoff på att VÄLMÅENDE SOM RIKEDOM OCH MORALISKT HANDLANDE SOM EKONOMISK TRANSAKTION³⁵ är några av de begreppsliga metaforer som vi inom vår språkgemenskap använder oss av när vi tänker kring just moral.³⁶

Även om de flesta förmodligen är tillfreds med att tala om moral och moraliska handlingar i termer av ekonomi menar Lakoff att skillnaden i synen på vad moral är och *vilka* handlingar som kan sägas vara moraliska också blir manifesterade genom metaforiskt språkbruk. Inom amerikansk politisk debatt finns det enligt Lakoff två olika moraliska system, konservativ och liberal (med vissa variationer däremellan). Gemensamt för de båda modellerna är att de förenas i sitt sätt att betrakta samhället, eller nationen som en familj. Kort sammanfattat innebär metaforen NATIONEN ÄR EN FAMILJ (NATION IS A FAMILY) att man talar om samhället mot bakgrund av eller i termer av vad man vet om familjer. Alltså, regeringen eller styret liknas med föräldern och medborgaren liknas med ett barn. Strukturen för samhället uppfattas vara överrensstämmande med den stereotypa bild vi har av en familjs sammansättning.³⁷ Föräldern har ansvar för att skydda sina barn – ett lands styrelse har som sitt ansvar att skydda sina medborgare. Metaforen om att nationen är en familj innebär alltså en rollfördelning inom samhället samtidigt som den förstärker vår förståelse av samhällsstrukturen som just en familj. Men det är givetvis inte alla delar av familjeförhållanden som tolkas in i synen på samhället eller nationen. Exempelvis har vi inget begrepp för att regeringen genom sagoläsning hjälper medborgaren att somna på kvällen eller att barnet överger sin förälder och väljer en ny för att hon vill ha lite extra i veckopeng. Det

³³ Lakoffs användning av begreppet *well-being* har ingen, i sammanhanget, passande motsvarighet i svenska språket. Snarare än enbart *välbefinnande* är det lika mycket en fråga om *välfärd*. På svenska framstår termen *välmående* som något som möjligtvis kan användas i båda dessa betydelser, dvs. både individuell och samhällelig.

³⁴ Lakoff, (1996), s. 45

³⁵ Övers. *Moral Action As Financial Transaction*. Lakoff 1996, s. 47

³⁶ Lakoff, (1996), s. 44-51

³⁷ Lakoff, (1996), s. 153-156

är således bara vissa delar av innehållet i familjestrukturen som i detta fall används för att prata om samhället.³⁸

Enligt Lakoff är olikheten mellan en konservativ och liberal politisk uppfattning i grunden en skillnad i moraliska system, eller modeller för moraluppfattningar. Vi har redan noterat hur dessa modeller grundar sig i metaforen om nationen som familj. Kortfattat kan man beskriva skillnaden mellan de båda moraliska systemen med referens till vad som betraktas som idealbilden av familjestrukturen. Idealet inom den konservativa moraluppfattningen kallar Lakoff för "Strict Father" och motsvarande modell inom liberal världsåskådning kallar han "Nurturant Parent". Inom modellen "Strict Father" härleds bilden av samhället från tanken på familjen som styrt av fadern, kärnfamiljens överhuvud. Fadern har såväl det moraliska ansvaret för barnens uppfostran som uppgiften att försörja och skydda sin familj. Han har ansvaret för att barnen lär sig att skilja på rätt och fel vilket förtjänstfullast sker genom en uppsättning stränga regler. Korrekt beteende belönas medan avvikande eller omoraliskt beteende bestraffas.³⁹ Huvudsyftet med detta projekt är att fostra självständiga och ansvarstagande individer som själva kan axla ansvaret som moralisk auktoritet i vuxen ålder. Då krävs det emellertid att barnet har uppnått ett större mått av självdisciplin och självkontroll vilket sker genom att barnet lär sig att acceptera auktoritetens makt.⁴⁰ Den liberala modellen "Nurturant Parent" är följaktligen mycket olik "Strict Father" när det gäller synen på det ideala familjeförhållandet (och samhället). Här ser man istället familjen som ordnad med avseende på delat ansvar och ömsesidig respekt. Istället för auktoritärt förhållande till barnen förespråkas omvårdnad som idealet för fostran. På samma sätt som modellen "Strict Father" antar man här att barnen växer upp och övertar föräldrarnas syn på barnuppfostran när de själva blir föräldrar. Men istället för att lära barnet att vörda auktoriteter förespråkar man öppen kommunikation mellan barn och förälder. Föräldrarnas auktoritet över barnen framstår som legitim enbart då föräldern lyckats förmedla varför olika beslut har tagits och att det alltid sker med hänseende till barnets trygghet och omvårdnad. Ju svagare och mer utsatt ett barn är desto mer måste föräldern anstränga sig i sin omvårdnad för barnet.⁴¹

Kopplingen mellan dessa modeller för familjeideal och politisk världsbild är inte särskilt svår att urskilja.⁴² Det framstår som relativt uppenbart att det moraliska system som finns inbäddat i

---

³⁸ Lakoff, (1996), s. 155

³⁹ Lakoff, (1996), s. 76-79

⁴⁰ Lakoff, (1996), s. 67f

⁴¹ Lakoff, (1996), s. 108f

⁴² Samband mellan barnuppfostran och ideologiskt ideal finns väl beskrivet i Norman, K, (1991) *A sound family makes a sound state*, Stockholm: Studies in Social Anthropology, s. 32-43

modellen ”Strict Father” samt ”Nurturant Parent” finner motsvarighet inom de politiska idéernas spektra. Enligt Lakoff kan de båda modellerna för ideal familjestruktur sägas uttrycka två skilda moraliska system. I ena fallet ligger betoningen på plikt-känsla, moraliskt ansvar och respekt för auktoriteter, i andra fallet understryker man vikten av ömsesidig respekt, öppen kommunikation och förmågan att skapa förståelse för varandra.⁴³ Med metaforen NATIONEN ÄR EN FAMILJ kan sedan dessa system för moraliskt förhållningssätt omvandlas till politisk retorik. Lakoff menar dessutom att metaforen är en förutsättning för att de två politiska världsbilderna ska kunna konceptualiseras och framstå som meningsfulla.⁴⁴

Samhället som kropp

Det är möjligt att metaforen NATIONEN ÄR EN FAMILJ inte har samma genomslag inom svensk politisk retorik som den har inom amerikansk debatt. Uttryck som ”landsfader”, ”moder Svea” och ”folkhemmet” antyder dock att analogin åtminstone har varit i bruk tidigare och då med större verkningskraft. En mer samtida samhällsmetafor är möjligtvis inställningen att betrakta samhället som en kropp eller organism. Denna uppfattning är dock givetvis allt annat än modern. Idén om samhället som levande organism eller kropp återfinns redan i Platons *Staten* och Aristoteles *Politiken*. I *Leviathan* beskriver den engelske 1600-talsfilosofen Thomas Hobbes en politisk teori i samklang med sin tids vetenskapsideal: Allt är maskiner och allt som sker är därmed strikt kausbundet. Staten såväl som människan blir i enlighet med detta perspektiv en artefakt vilken kan beskrivas med exakta kalkyler.⁴⁵ Genom den politiska filosofins väldiga historia har tänkare i århundraden sällat sig till idén om samhälls*kroppen* som en harmoniskt ordnad helhet. Tanken på samhället som biologisk varelse är samtidigt en tanke på socialt liv som logiskt sammanhängande. Alltså, i likhet med biologiska varelser förklaras samhällets struktur med hänvisning till uppfattningen om det organiskt sammansatta. I enlighet med denna tanke uppfattas stater och institutioner som organismiskt strukturerade, som helheter, utformade på ett sådant vis att delarna endast kan förklaras utifrån deras placering i helheten. Termen organism kommer annars ursprungligen från grekiskans *organon* vilket betyder redskap. Att *organon* också är beteckningen på Aristoteles samlade logiska verk samt att han i *Politiken* liknar statsmannen vid en hantverkare (som skapar ordning ur kaos) får ses som en tänkvärd passus.⁴⁶ Med den konservativa filosofins lärofader Edmund Burke blev sedan idén om organisk samhällsutveckling

---

⁴³ George Lakoff är själv, vilket inte kan ha undgått någon, övertygad liberal. Givetvis kan man rikta kritik mot det sätt han väljer att framställa de båda moraliska modellerna men jag väljer här att enbart flagga för denna möjliga kritik i form av en fotnot och hänvisar den intresserade att läsa Lakoffs egen motivering i *Moral Politics* (1996) s. 18f.

⁴⁴ Lakoff, (1996), s. 155

⁴⁵ Liedman, S-E, (2006) *Stenarna i Själen*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, s. 184-192

⁴⁶ *Filosoflexikonet* (1988), rubrikerna ”organism” och ”organon” s. 408-409

omsatt till politisk retorik. Likt biologiska varelser måste samhället utvecklas långsamt och vårdas för att inte avgå med döden.⁴⁷ Herbert Spencer utvecklar på slutet av 1800-talet analogin mellan samhället och organismen genom att betrakta samhället i termer av Darwins utvecklingslära. Med idén om att samhället utvecklas i enlighet med ett naturligt urval där de starkaste, bäst anpassningsbara individerna överlever och för sina gener vidare kunde sociala skillnader i samhället förklaras på ett meningsfullt vis. Vi har tidigare uppmärksammat George Lakoffs beskrivning av hur bilden av samhället skapas genom användandet av exempelvis kroppsmetaforer och familjmetaforer. Metaforen gör begreppen för kropp och familj till det språk som vi talar om samhället genom att överföra begrepp från bildled till sakled. Det är dock av ofantlig vikt för vår analys att poängtera hur de, låt säga förklarande begreppen (dvs. bildledets) också de måste tolkas och sättas i sammanhang. Annorlunda uttryckt kan vi med Lakoffs teori om begreppslika system betrakta exempelvis idén om samhällskroppen som en modell för tanken på samhället som harmoniskt sammanhängande, där idén om samhället struktureras med biologiska termer. Logiken i organismiska förklaringsmodeller bygger vidare på uppfattningen att organismen uppträder som en objektiv, neutral domän. Den vetenskapliga kunskapen om organismen upplevs underförstått som säker och kan av den anledningen appliceras på domäner som uppfattas som mer abstrakta och svårtolkade. Den friska kroppen framställs som idealet för samhällets utformning och i enlighet med kunskapen om levande organismer uppfattas mindre favoriserade samhällsfenomen som ett brott mot den symboliska strukturen, samhället drabbas av sjukdom eller ett hot av annat slag. För att vi ska kunna tolka argument som lånar begrepp från biologin för att skapa en bild av samhället måste vi därmed också vara på det klara med vad det är man lånar. I följande avsnitt kommer vi därför genom kortare sammanfattningar tala om kroppens begreppsbyggnad och föreställningar om det kroppsligt ideala.

Den medicinska blicken

Idéhistorikern Karin Johannisson har i ett flertal böcker skrivit om kroppens idéhistoria. Den mänskliga kropp som vi idag betraktar med vår tids skönhetsideal, tabun och fördomar är givetvis densamma som människan i alla tider använt som uttrycksmedel för sina kulturella värderingar. Johannisson beskriver hur kroppen genom historien tillgripits som viktigt redskap för skapandet av olika identiteter och hur vi med kroppen som ständigt närvarande och uppenbar referenspunkt på så vis har formats som kulturvarer. Även Mary Douglas har på ett förnämligt sätt beskrivit människans förkärlek för att använda just kroppen som begreppslika källa för

---

⁴⁷ Nordin, S, (1995) *Filosofins historia*, Lund: Studentlitteratur, s. 368-370

allehanda kulturella uttryck. Douglas talar bland annat om hur den fysiska och den sociala kroppen förhåller sig till varandra genom ett ständigt utbyte av mening och på så vis upprätthåller och förstärker varandras begreppsliga innehåll. Bilden av den fysiska kroppen är således begränsad till, eller beroende av de kategorier och begrepp som kulturen tillskriver den. På så vis kan också bilden av den fysiska kroppen säga oss något om det sammanhang där bilden är meningsfull.⁴⁸ I *Kroppens tunna skal* (1997) kallar Karin Johannisson detta kroppens symbolspråk för ”blickar”. Med framväxten av anatomin utvecklas den medicinska blicken som vi är vana vid att betrakta den mänskliga kroppen med än idag. Det är slående vilket inflytande anatomin hade på samhällsanalysen som under 1600-talet ofta också benämndes *politisk anatomi*, ”med sin vassa blick och kniv stod han [anatomen] för en ny kritisk metod: att frilägga människans sanna natur som biologisk och social varelse.”⁴⁹ Fram till 1800-talets början var kroppsmetaforen främst brukad med avseende på att betona vikten av ett friskt samhälle med tydlig arbetsfördelning. Det mesta i samhället kunde beskrivas med hänvisning till kroppens funktioner (Thomas Hobbes talade bland annat om pengar som statens blod⁵⁰). Det var i första hand en idé om hur alla delar i samhället måste fungera för att kroppen inte ska sluta andas. En stark och frisk samhällskropp krävde en stor befolkning (läs. arbetskraft). Mot mitten av 1800-talet hade emellertid de lägre skikten i samhället vuxit sig allt större. I städerna spred sig sjukdomar och fattigdom i industriarbetarnas slumliknande bostadsområden. En ny befolkningspolitik utvecklades där kvalitet snarare än kvantitet särskilt framhölls. Samhällskroppen måste vara frisk men nu ligger perspektivet på beskaffenheten av samhällskroppens olika delar. Såväl människans som samhällets hälsa betraktades vid den här tiden vara oroväckande svag och något måste göras åt saken. Den medicinska blicken kompletteras med bakteriologin och sjukdom var inte längre något som betraktades existera enbart inom kroppens gränser. Sjukdomsbegreppet blir epidemiskt och smittsamma sjukdomar betraktades uppträda mellan kropparna *inuti* samhällskroppen.⁵¹ När den medicinska blicken riktas mot samhället innebär det att oregelbundenheter i den sociala strukturen kan förklaras med ett begripligt språk. Kroppens funktioner framstår som något alla förmodas känna till och dödliga sjukdomar är minsann ingenting att leka med. Nej, nu krävdes preventiva åtgärder och hygienens spelar en avgörande roll för försöken att hålla liv i såväl den fysiska som den samhälleliga kroppen. Johannisson skriver om det tidiga 1900-talets socialhygieniska projekt som med kunskapen om bakteriologin nu skulle leda till den smutsiga samhällskroppens katarsis: ”I hygienens namn kunde vetenskaplig objektivitet och

---

⁴⁸ Douglas, M, (1996) *Natural Symbols*, London: Routledge, s. 69f.

⁴⁹ Johannisson, K, (1997) *Kroppens tunna skal*, Stockholm: Norstedts Förlag AB, s. 57

⁵⁰ Liedman, (2006), s. 190

⁵¹ Johannisson, (1997), s. 225, Bakteriologins betydelse för synen på smuts och orenande finns även beskrivet i Douglas, M, (1966) *Renhet och fara*, Nora: Bokförlaget Nya Doxa, s 55

argumentationsteknik byggas samman med etisk normering till en högeffektiv kombination. Hygienens regler blev också moralregler och i namn av den sunda kroppen kunde önskade beteenden proklameras”⁵².

I ett tidigare avsnitt har vi beskrivit hur Lakoff och Johnson förklarar metaforiska strukturer genom att *kunskapen* om kroppen överförs till att skapa en meningsfull bild av andra fenomen. Med Johannissons beskrivning av den medicinska blickens utveckling noterar vi hur denna kunskap alltid är avhängig de kulturella värderingar och föreställningar som kännetecknar varje sådant vetande. En förutsättning för talet om samhället som kropp vilar som sagt på antagandet om att kroppen och dess funktioner kan betraktas objektivt, som oproblematiserad referens till olika samhällsfenomen. Det historiska perspektivet visar snarare kroppen som bärare av ideologiskt innehåll under ständig omtolkning där varje kultur och tidsperiod uttrycker sin bild av människan (och samhället) med kroppens symbolspråk. Kroppens historia är alltså lika mycket en historia över kroppens språk som uttryck för kulturella värderingar. Föreställningar om vad som ska definieras naturligt eller onaturligt, manligt och kvinnligt gör kroppen till oöverträffat redskap för förståelsen av olika sociala relationer.⁵³

Sjukdomens metaforer

För en grundlig analys av samhällsmetaforer är det följaktligen viktigt att tolka såväl sakled som bildled. Föreställningar om kroppen och föreställningar om samhället speglar varandra och tillskrivs ökad relevans och meningsfullhet genom att betraktas med samma blickar och beskrivas med samma terminologi. Vi kan förtydliga detta med att jämföra metaforer som betraktar samhället som organism (den medicinska blicken) med de som beskriver samhället som en familj, vi kan kalla den senare för den pedagogiska blicken. Lakoffs analys av metaforen NATIONEN ÄR EN FAMILJ visar med all önskvärd tydlighet hur två oförenliga bilder av samhället uppstår då bildledet tolkas olika. Alltså, familjemetaforen betraktades med olika pedagogiska blickar och kunde därmed också användas för att uttrycka skilda samhällspolitiska ideal. I detta avsnitt ska vi nu avsluta vår teoretiska diskussion genom att säga något om vad den medicinska blicken postulerar.

Hittills har vi ägnat oss åt resonemang om kroppens metaforer och tolkat bildled (organismen) med avseende på vilken idé kroppen representerar, hur vi ska förstå de begrepp som överförs till talet om samhället. Vi har noterat att tanken på organismen uttrycker ett logiskt sammanhängande system där varje del kan förklaras utifrån dess funktioner för, och placering i

---

⁵² Johannisson, (1997), s. 232. Jfr Douglas (1966), s. 184-197

⁵³ Johannisson, (1997), s. 9-15

helheten. På så vis är organismtanken samtidigt en idé om hur allting *bar* en plats i helheten och därmed också kan definieras. Idealet för den levande organismen är som bekant den friska kroppen. När en organism uppträder i enlighet med detta ideal betraktas samtliga delar i helheten som harmoniskt sammanhängande, varje del uppträder i enlighet med sitt syfte på ett regelbundet vis. Oregelbundenheter inom organismen förklaras som sjukdom, sprickan i den annars sammanhängande strukturen. På så vis kan även det som upplevs avvikande tolkas och ges en meningsfull förklaring i förhållande till organismen. Inom politisk retorik som utgår från organismtanken kan därför sjukdomsmetaforer användas för att tala om samhällets oregelbundenheter. Eftersom en central del av vårt resonemang bygger på att bildledet också måste tolkas återstår att säga något om vad begreppet sjukdom innebär.

I sin essä *Sjukdom som metafor* (1981) skriver den amerikanska filosofen och litteraturkritikern Susan Sontag om hur asymmetrier inom samhällsstrukturer ofta i enlighet med organismtanken blir beskrivna som sjukdomar.⁵⁴ Ett liknande resonemang kan vi också notera i antropologen René Girards tolkningar av *syndabocken*. Både Sontag och Girard framhåller sjukdomen respektive syndabocken som det element av obalans som ständigt hotar föreställningen om den harmoniskt ordnade samhällskroppen. När väl detta element blivit avgränsat och definierat som syndabock eller sjukdom har man också upprättat det symboliska objekt som representerar känslan av hotande disharmoni och kaos.⁵⁵ Ta exempelvis begreppet sjukdom. I förhållande till det kroppsligt ideala (god hälsa) kan sjukdomar paradoxalt nog upplevas som onaturliga. När sjukdomsbegreppet används för att tala om normavvikelser i samhällskroppen är de brukade med avsikt att bildligt uttrycka tanken på det avvikande. Denna idé blir som bekant även ofta uttryckt genom referens till vad som upplevs som naturligt och onaturligt, och skapar därmed ett analogt förhållande mellan begreppen onaturligt och sjukdom.⁵⁶ Enligt Sontag är emellertid sjukdomsbegreppet ofta alltför vagt för att på allvar representera sociala avvikelser. För att samhällsstrukturers bristande jämvikt ska kunna förklaras på ett meningsfullt sätt visar sig olika sjukdomsmetaforer vara olik effektfulla.⁵⁷ När det avvikande i samhällskroppen blir representerat som en sjukdom innebär det också att man överför de kulturella värderingar som finns sammanlänkade med idén om den specifika sjukdom man refererar till. Sontag noterar på samma sätt som Lakoff hur mer eller mindre abstrakta begrepp (i det här fallet sjukdomar) karaktäriseras med mänskliga egenskaper. Så uppfattades bland annat tuberkulos som kärlekens sjukdom

---

⁵⁴ Sontag, S, (1981) *Sjukdom som metafor*, Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur, s. 73

⁵⁵ Girard, R, (1986) *The Scapegoat*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, s. 54-56

⁵⁶ Sachs, L, (1996) *Sjukdom som ordning*, Stockholm: Gedins förlag, s. 151f

⁵⁷ Sontag, (1981), s. 59ff

orsakad av en förtärande passion. Detta kan ställas mot bilden av cancer som snarare betraktas som en sjukdom kopplad till ett allt för tillbakahållet känsloliv.⁵⁸ Samtidigt finns det en uppenbar skillnad mellan sjukdomsmetaforer som framställer samhället som drabbat av, säg en influensa, och de metaforer som diagnostiserar samhällskroppen med cancer eller tbc. Sontag talar om "ordning som den politiska filosofins främsta intresse"⁵⁹ och hur aktioner riktade mot att antingen bibehålla eller återupprätta denna balans blir frågan om preventiv läkekonst eller om diagnosen är synnerligen illavarslande, kirurgi. Så uppfattade till exempel Machiavelli lungsot som en sjukdom vars ödeläggelse man endast kunde motverka genom en tidig upptäckt av smittan. För samhällskroppen var det enda sättet att undgå epidemin att vara tillräckligt framsynt och att snabbt ställa diagnos. "I den politiska filosofins stora tradition är analogin mellan sjukdom och civil oordning ämnad att uppmuntra de styrande till att fullfölja en rationellare politik".⁶⁰

Genom att metaforiskt prata om samhället som en kropp upprättas en bild som representerar idén om samhällets sammansättning. I detta avsnitt har vi uppmärksammat betydelsen av att tolka såväl bildled som sakled i metaforiska uttryck. När exempelvis den medicinska blicken riktas mot samhället innebär det att föreställningarna om kroppen och organismen överförs till idén om samhällets uppbyggnad. Vi har även betonat hur varje sådan blick är laddad med olika kulturella föreställningar och värderingar. De medicinska begreppen överförs till talet om den sociala gemenskapen så att samhället kan beskrivas lika sammanhängande som uppfattningen av organismen. Lakoff och Johnson har visat hur metaforiska uttryck skapar olika bibetydelser eller konnotationer till sakledet. När inflation beskrivs som en fiende är det underförstått något vi måste bekämpa med alla till buds stående medel. Talar man till exempel om ekonomi i meteorologiska termer förmedlas istället idén om världsmarknaden som styrd av naturliga principer, vilket motiverar en förnuftig ekonomisk politik som klarar att skydda sig mot oväder, kalla vintrar och andra yttre påverkningar, "när det stormar och man är på öppet hav ska man inte brassa på för fulla segel"⁶¹. Vi ska nu förtydliga detta resonemang genom att tolka olika uttalanden och kommentarer hämtade från talet om den ökade ohälsan i Sverige. Med vår beskrivning av metaforiska strukturer och funktioner har vi framställt detta som en fråga om vilka blickar som riktas mot fenomenet massjukskrivningar och vilken bild av samhället som därmed målas upp.

---

⁵⁸ Sontag, (1981), s. 40-41

⁵⁹ Sontag, (1981), s. 76

⁶⁰ Sontag, (1981), s. 77

⁶¹ Emma Henriksson (KD) ger sin bild av det ekonomiska läget under en riksdagsdebatt. För att förstärka argumenten för en mer tillbakahållen ekonomisk politik tillades även: "Efter regn kommer solsken". Göteborgs-Posten, 2009-03-14

IDÉN OM VÄLFÄRDSSAMHÄLLET

Genom att tala om samhället som drabbat av sjukdom har man uttryckt en idé om samhället som logiskt sammanhängande och upprättat en referens till det element som man upplever bryter mot den ideala ordningen. Det mest grundläggande i denna tankegång är följaktligen att metaforen inte bara uttrycker en bild av det avvikande utan lika mycket blir en bild av hur samhället upplevs vara sammansatt. Uttrycket är givetvis mycket kränkande för den person eller grupp av personer som blir definierade som samhällssjukdom vilket säkerligen bidragit till att sjukdomsmetaforer idag har flest brukare bland agitatorer med mer extrema politiska åsikter. Att uttryckligen tala om samhället som organism eller kropp kan inte heller sägas vara särskilt vanligt förekommande inom aktuella samhällsdiskussioner. Detta bör dock inte förstås som att själva idén om samhället som organism inte blir representerad. I detta kapitel kommer vi uppmärksamma att det snarare är metaforer med ett mer subtielt språkbruk som upprätthåller den analoga förbindelsen mellan idén om samhället och idén om organismen.

I debatten om de ökade ohälsotalen är det påtagligt hur begreppen *välfärd* och *välfärdsambälle* ständigt hamnar i centrum för diskussion. Annorlunda uttryckt är det näst intill omöjligt att hitta någon artikel eller något debattinlägg i ämnet som *inte* förhåller sig till idén om välfärdssamhället på ett eller annat sätt.⁶² De ökade antalet sjukskrivningar betraktas i medierna vanligen som ett symptom på att, som Elise Claeson skriver i *Svenska Dagbladet*, ”något har gått snett i världens bästa välfärdsland” och tillfogar diagnosen ”Sverige lider av hälsomani, stresspanik, välfärdsapati och individfixering”⁶³. På *Dagens Nyheter*s ledarsida noteras hur allt för många sjukskrivningar leder till ett samhälle där ”de som ska bära välfärdens kostnader blir färre och de som måste bäras fler”⁶⁴.

Den ursprungliga betydelsen av begreppet *välfärd* kan med stor sannolikhet sägas vara liktydigt med *välstånd*, ett begrepp för att någon kort sagt, ”har det bra”⁶⁵. När vi i dag talar om välfärd är det emellertid inte så vanligt att man menar det högst personliga välbefinnandet utan snarare samhällets, den sociala gemenskapens välfärd. Låt säga att begreppet välfärd genomgått en betydelseförändring från att till en början fungerat som beskrivning för egenskapen att ha det bra till att numer uppfattas som ett mått på samhälleligt välmående. Tidigare har vi uppmärksammat antropomorfa beskrivningar av abstrakta begrepp (såsom inflation), och att beskriva hur

---

⁶² En kombinerad sökning av ”välfärd*” och ”sjukskrivningar” i tidskriftsdatabasen *Presstext* ger över 900 träffar.

⁶³ Svenska Dagbladet, 2009-03-02

⁶⁴ Dagens Nyheter, 2005-09-29

⁶⁵ Definition av begreppet *välfärd* i *Svensk ordbok, tredje upplagan* (1999), Stockholm: Norstedts Ordbok

samhället likt en människa (eller organism) har förmågan att må bra/dåligt är givetvis inget undantag. Genom att tala om ett samhälles välfärd blir alltså ännu en gång idén om den sociala gemenskapens sammanhängande struktur uttryckt med referens till det mänskligt välbekanta. I och med betydelseförändringen av begreppet välfärd är det dock inte längre frågan om en aktivt brukad metafor eftersom bildled och sakled nu uppfattas dela samma betydelse. Att tala om välfärd är underförstått att tala om samhällets välbefinnande vilket gör uttrycket till en oreflekterad, passiv metafor för idén om samhället som organiskt ordnat. Kopplingen mellan det bekanta och det obekanta innebär på så vis att en symbolisk struktur överförs till tanken på det samhällsliga livets betingelser. Låt oss betrakta hur detta kommer till uttryck genom den begreppsliga metaforen VÄLFÄRD ÄR EN PERSON:⁶⁶

”den största *tjänst vi kan göra* både välfärden och de arbetsökande är att koppla samman försäkringssystemen med de otillfredsställda behoven”⁶⁷

”Det svenska välfärdssamhället har länge *lidit* av tanken att politiker och samhället både kan och skall lösa alla vardagens problem.”⁶⁸

”Skatter ska inte sänkas av ideologiska skäl, utan i den takt som välfärden *tål* och med syftet att få fler i arbete.”⁶⁹

Genom att tala om välfärd som något (någon?) som har förmågan att lida och egenskapen att tåla förbinder man idén om samhället med tanken på den levande organismen. Talet om samhällets välfärd gör idén om det sociala livets uppbyggnad och struktur mindre abstrakt genom att denna idé relateras till funktioner vi upplever som mer välbekanta. Samhället har fått en antropomorf beskrivning och målet för varje välfärdspolitik värd namnet blir i förhållande till denna symboliska struktur ett projekt för att öka samhällets välfärd och minska dess lidande. Låt säga att det är detta projekt som förenar de olika politiska perspektiven och att det snarare är synen på vad begreppet välfärd innefattar som skiljer sig åt. Annorlunda uttryckt är det alltså inte skilda uppfattningar om den symboliska strukturen som är föremål för debatt utan snarare synen på begreppet välfärd som symboliskt objekt. Genom att uppfatta begreppet välfärd som ett avgränsat objekt blir det också möjligt att rationellt resonera och bedöma välfärden som en konkret del av samhällsstrukturen. Inom debatten om den ökade antalet sjukskrivningar kan vi notera ett digert antal uttryck som avspeglar ett sådant förtingligande som ontologiskt metafor, VÄLFÄRD ÄR ETT TING:

---

⁶⁶ Samtliga kursiveringar i detta kapitel är mina egna.

⁶⁷ Dagens Nyheter, 2005-09-29

⁶⁸ Göteborgs-Posten, 2009-02-07

⁶⁹ Dagens Nyheter, 2006-10-22

”Utan solidaritet *urholkas* välfärdsbygget”⁷⁰

”Antingen tvingas *vi montera ned* välfärden eller så måste vi acceptera en fördubbling av kommunalskatten - till nivåer kring 70 procent!”⁷¹

”*Socialbidragen* undergräver moralen och *urholkar* välfärden”⁷²

”Det blir allt tydligare att regeringens jakt på fuskare är ett sätt att *riva* de sociala *skyddsnetten* i Sverige.”⁷³

Välfärden uppfattas som något samhällsmedborgaren kan påverka och som har en direkt påverkan på den enskilde samhällsmedborgaren. Välfärden blir beskrivet som ett ting då man talar om den som något man kan urholka, bygga upp, riva eller montera ner etc. I relation till *objektet* välfärd kan de åtgärder som förespråkas beskrivas som konkreta åtgärder. Alltså, om välfärd upplevs som ett konkret ting är det också underförstått något vi kan påverka och bedöma innehållet av. Vissa element kan betraktas ha en negativ effekt på välfärden, upplevas urholka och försvaga en annars stabil form, ”Hotet mot välfärden kommer främst från dem som missbrukar systemen”⁷⁴. Andra element kan bedömas vara själva förutsättningen för att välfärden ska kunna uppstå, ”*Arbetet* är de svenska välfärdssystemens *grundval*”⁷⁵. Talet om orsaker till och konsekvenser av sjukskrivningar blir meningsfullt då det relateras till något konkret. Uppfattat som ett objekt framstår välfärd som det vi kan referera till, kategorisera, gruppera, kvantifiera och på ett meningsfullt vis resonera kring. Det framstår som logiskt riktigt att vissa element urholkar eller river ner och andra utgör fundamentet eller bygger upp.

Spelregler & Skyddsnet

Vi har nu analyserat några kommentarer ur debatten med avseende på vilken blick som riktas mot samhället. Vi har också uppmärksammat att det inte föreligger någon fundamental skillnad i synen på hur samhället upplevs vara sammansatt. Samhället framställs som ett harmoniskt ordnat system där begreppet välfärd görs till symbol för denna idé. I debatten är det ökade antalet sjukskrivningar uppfattat som ett hot mot välfärden och måste därmed förklaras och motverkas. Meningarna går emellertid isär när det gäller bedömningen av vad detta element av oregelbundenhet består i och hur det betraktas ha uppstått. Låt oss med Lakoffs terminologi beskriva detta som en skillnad i modeller för moraluppfattning snarare än en skillnad i

⁷⁰ Expressen, 2009-01-17

⁷¹ Dagens Nyheter, 2009-02-06

⁷² Dagens Nyheter, 2003-01-24

⁷³ Aftonbladet, 2008-06-14

⁷⁴ Sydsvenskan, 2007-01-29

⁷⁵ Dagens Nyheter, 2005-05-25

samhällsperspektiv. Inom debatten om de ökade ohälsotalen utkristalliserar sig nämligen två skilda uppfattningar om hur begreppet välfärd bör tolkas, för tydlighetens skull kan vi kalla dessa för ”spelregelmodellen” respektive ”skyddsnätsmodellen”. Gemensamt för båda dessa modeller är uppfattningen att sjukskrivningar förklaras som ett hål i välfärden eftersom idealet är att de som bär välfärden bör vara fler än de som måste bäras. Det är snarare förklaringarna till hur denna hålighet har uppstått och hur den bäst bör motverkas som skiljer de båda modellerna åt. Lakoff beskrev skillnaden mellan modellerna ”Strict Father” och ”Nurturant Parent” med avseende på vilken idealbild av familjestrukturen som betonas. På liknande sätt kan vi notera hur ”spelregelmodellen” och ”skyddsnätsmodellen” delar syn på samhället vad gäller uppfattningen om att välfärdspolitik går ut på att öka välfärden och minska lidandet. Gemensamt är också synen på hur välfärd förhåller sig till olika samhällsfenomen, och att sjukskrivningar bör betraktas som ett hot mot den generella välfärden. Skillnaden ligger i *vilka* aspekter man uppfattar orsaka sjukskrivningar och vad som därmed bör göras åt saken. Det handlar således om skilda uppfattningar om ideal för välfärdens innehåll och utformning.

Uppfattningen att de ökade sjukskrivningarna är resultatet av att människor i större utsträckning börjat fuska till sig ersättning är tydligast förespråkad inom ”spelregelmodellen”. Socialförsäkringen är upprättad som ersättning för den som av olika anledningar inte kan försörja sig själv genom arbete och möjliggjord genom att de som har arbetsförmåga betalar skatt på sina inkomster. Idealet för denna modell är följaktligen att de som har arbetsförmåga upprätthåller denna grundprincip. Inom ”spelregelmodellen” betonar man därför samhällsmoralen som den mest grundläggande faktor för att välfärden upprätthålls. Om människor med arbetsförmåga inte längre bidrar till välfärden bryter man mot själva den grundprincip som gör välfärden möjlig, man har frångått spelreglerna och helt enkelt fuskat. Den fungerande välfärden uppfattas på så vis vara beroende av att medborgarna tar sitt moraliska ansvar gentemot samhället. Eftersom de ökade sjukskrivningarna inte upplevs ha en godtagbar medicinsk förklaring måste orsaken till varför människor blir sjukskrivna förklaras på något annat sätt.

”Jag ser det mest av allt som en moralisk fråga. Vi vill att den som behöver stöd och hjälp ska ha det, men då kan vi inte ha en ordning där även de som inte har rätt till det får det. Det urholkar förtroendet för hela systemet.”⁷⁶

”Det finns en tilltagande acceptans för att leva på andras arbete fast man inte behöver. Det skattefinansierade skyddsnätet har aldrig varit avsett att fungera som hängmatta.”⁷⁷

---

⁷⁶ Dagens Nyheter, 2009-01-23

⁷⁷ Kvällsposten, 2002-11-28

Inom denna modell spelar således förtroendet en avgörande roll för välfärdens sammansättning. Man betonar att ”rätt person skall ha rätt ersättning”⁷⁸ och inriktar sig därmed på de sjukskrivningar som inte uppfyller detta krav. Om de felaktiga utbetalningarna fortsätter riskerar välfärdssystemet att kollapsa eftersom förtroendet missbrukas. ”Den dag en majoritet av medborgarna upplever att de inte vill vara med och betala längre, eftersom alltför mycket av våra skattepengar hamnar i fuskarens fickor, är vi illa ute.”⁷⁹ Eftersom det ökade antalet sjukskrivningar inte i första hand ses som ett medicinskt problem utan snarare som ett attitydproblem och ett uttryck för bristande samhällsmoral menar man också att de åtgärder som krävs för att motverka sprickorna i välfärden blir en fråga om moral. För att underlätta samhällsmedborgarens vilja att följa spelreglerna menar man att det måste ”bli svårare att bli - och förbli - sjukskriven. Och när antalet sjukskrivna i ett samhälle minskar, då minskar också toleransen för lättvindiga sjukskrivningar.”⁸⁰ Denna utveckling åstadkommer man genom åtgärder som gör det mer lönsamt att arbeta och mindre lönsamt att vara sjukskriven. Sänkt sjukersättning och hårdare konsekvenser av fusk uppfattas på så vis som konkreta åtgärder för en förbättrad samhällsmoral vilket alltså är förutsättningen för ökad välfärd.

Personligt ansvar och beivring av fusk förespråkas visserligen även inom ”skyddsnätsmodellen” men man ser inte frånvaron av detta som den primära orsaken till att sjukskrivningarna ökat.⁸¹ Om man inom ”spelregelmodellen” betonar individens ansvar gentemot kollektivet kan det motsatta sägas gälla för ”skyddsnätsmodellen” - kollektivet måste ta ansvar för den enskilde medborgarens rättigheter. Inom detta perspektiv betonar man istället faktorer som försämrad arbetsmiljö och nedskärningar inom vård och offentlig sektor som orsaker till den ökade ohälsan. Man menar att de oregelbundenheter inom systemet som sjukskrivningarna innebär är orsakad av en redan från början försämrad välfärd. Den samhällsutveckling som inneburit ett nedmonterande av skyddsnät och trygghetssystem uppfattas som omoralisk och leder till ett samhällsklimat där medborgarens rätt till god hälsa och arbete inte tillgodoses. Idealet för välfärdssamhället innefattar trygga arbetsförhållanden, hälsosam arbetsmiljö, allmänt tillgänglig sjukvård etc. Vid avsaknaden av dessa ställs den enskilda medborgaren ensam mot ett system som inte tar tillvara på hennes intressen, ”tidsandan betonar egenmakt, medan kollektivtänkande

---

⁷⁸ Sydsvenskan, 2007-01-29

⁷⁹ Göteborgs-Posten, 2008-04-07

⁸⁰ Expressen, 2005-11-24

⁸¹ ”Att begå brott mot våra trygghetssystem, liksom mot vårt svenska skattesystem, minskar legitimiteten i vår generella välfärdspolitik, och det kan jag aldrig acceptera. Ersättning ska gå till dem som är behöriga att få det och därmed i behov av stödet.” GT, 2007-06-24

och lojalitet mot det gemensamma har fått tontstämpel”⁸². Samhällsklimatet förbistras och välfärdens skyddsnät fångar inte längre upp dem som faller ifrån systemet. Även synen på hälsa avspeglar denna tanke. Den diagnos som framför andra utpekats som förklaring till sjukskrivningarnas stora utbredning är otvivelaktigt *utbrändhet*. Intressant nog kan denna diagnos ses som en metafor för människan som en tändsticka. I ett ohälsosamt samhällsklimat där kraven på individen står i ojämn relation till den trygghet välfärden uppfattas tillhandahålla blir påfrestningarna, så väl fysiskt som psykiskt tillslut för mycket för den enskilde medborgaren. Som en tändsticka som brunnit för länge och för intensivt finns då bara den förkolnade resten kvar. Inom ”skyddsnätsmodellen” betonar man därför att arbetsgivarna inte tillräckligt tagit sitt ansvar för sina anställdas hälsa.⁸³

För att förbättra hälsan för såväl samhället som individen och lappa ihop de trasiga skyddsnäten betonar man återupprättandet av det kollektiva ansvaret, solidariteten. Man förespråkar åtgärder som återupprättar det hälsosamma samhällsklimatet. Det måste investeras mer resurser inom offentlig sektor och arbetsgivaren måste ta ett större ansvar för att minska sjukfrånvaron ”genom aktivt arbete med arbetsmiljö, rehabilitering och deltidssjukskrivning”⁸⁴.

SAMMANFATTNING

I denna uppsats har vi haft som ambition att skapa en fördjupad förståelse för hur metaforer fungerar och vilken betydelse olika metaforer bär med sig. Med en förenklad definition kan man beskriva en metafor som ett uttryck där något blir beskrivet i termer av någonting annat. Vi har med vårt resonemang istället tolkat metaforiskt språkbruk med betoning på den överföring av mening som metaforen också innebär. Vi har noterat hur metaforer inte bara innebär nya ord och namn för olika sammanhang utan också hur olika idéer och erfarenheter beskrivs symbolisera och representera andra idéer och fenomen på ett analogt sätt. Lakoff och Johnson har visat hur abstrakta begrepp tillskrivs ny mening genom att kopplas samman med idéer som vi uppfattar som mer konkreta. Med den ontologiska metaforen tillskrivs abstrakta begrepp en konkret form vilket också innebär att begreppet blir meningsfullt att resonera kring i termer av orsak-verkan. Vidare kan begrepp som blivit förtingligade bedömas bestå av och innehålla andra element på ett bestämt vis. När till exempel samhället blir beskrivet som en organism innebär det att idén om det organiskt sammansatta upprättas som symbolisk struktur för tanken på samhällets

---

⁸² Sydsvenskan, 2007-08-17

⁸³ Det är talande för skillnaden mellan de båda modellerna att diagnosen utbrändhet är mer accepterad inom ”skyddsnätsmodellen”. Inom ”spelregelmodellen” betraktas den, liksom alla andra medicinska förklaringar med ett mått av skepsis.

⁸⁴ GT, 2005-12-14

sammansättning. I enlighet med denna bild framstår samhället som logiskt sammanhängande och därmed också som föremål för logiskt resonerande. Samhällets olika delar förklaras av sin placering i, och funktion för helheten vilket också innebär att det föreställt avvikande kan ges en meningsfull förklaring. När samhället beskrivs som en organism upprättas också idén om kroppen som symbol för denna tanke. I denna uppsats har vi argumenterat för att man även måste tolka det innehåll som dessa symboler bär med sig. Genom att historisk belysa hur bilden av den mänskliga kroppen ständigt blivit omtolkad har vi visat hur de bilder som överförs ofta är socialt konstruerade och uttryck för olika kulturella värderingar. Vi har på så vis betonat vikten av att studera *vilka* föreställningar som med metaforen överförs och vad det får för konsekvenser för bilden av det som blir representerat.

I denna uppsats har vi illustrerat hur symbolens begreppsliga form överförs till bilden av samhället genom att studera debatten om det ökade antalet sjukskrivningar. Med detta exempel såg vi hur bilden av strukturen (samhället) var gemensamt delad av de olika perspektiven och hur bilden av objektet (välfärd) skilde sig åt. Vi uppmärksammade hur två skilda modeller för moraluppfattning presenterade två olika teorier om sjukskrivningarnas uppkomst. Bristande samhällsmoral respektive omoraliskt samhällsklimat upplevdes skapa håligheter i en annars sammanhängande struktur. Ett uttryck för den oordning som uppstår då det sammanhållande kittet inte längre upplevs fungera sammanhållande. Som ontologisk och antropomorf metafor upprättades begreppet välfärd som det objekt man kunde fylla med olika samhällspolitiska ideal. Politiska strategier kunde beskrivas som moralens direkta och konkreta verkan på objektet välfärd vilket innebar att språkets innebördsaspekt och interpersonella aspekt vävdes samman. Sjukskrivningarna uppfattades som ett hot mot föreställningen om strukturens ideala sammansättning. Genom att begreppsliggöra detta fenomen kunde politiska strategier beskrivas lika logiskt sammanhängande som sättet man lagar läckor i båtar eller medicinerar en sjukdomsdrabbad kropp.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Aftonbladet, 2008-06-14, "Orimlig jakt på fuskare", ledare

Bergström, Göran & Boréus, Kristina, (2000) *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Lund: Studentlitteratur

Dagens Nyheter, 2003-01-24, Bo Lundgren (M), f.d. partiledare, citerad i Peter Bratts artikel "Folk har blivit systemsmarra".

Dagens Nyheter, 2005-05-25, "Arbetslös måste arbeta för att få ersättning", debattartikel av Gunnar Wetterberg, Samhällspolitisk chef, SACO

Dagens Nyheter, 2005-09-29, "En haltande politik för nya jobb", ledare

Dagens Nyheter, 2006-10-22, "Ett helt nytt samhällskontrakt", ledare av Niklas Ekdal

Dagens Nyheter, 2009-01-23, Ulf Kristersson (M), Stockholms socialborgarråd, citerad i Ulrika Bys artikel "Bidragsfusk för minst 30 miljoner"

Dagens Nyheter, 2009-02-06, "Framtidens välfärd. Offentlig sektor: Olyckskorparna kraxar sig hesa", ledare av Håkan Boström

Douglas, Mary, (1966) *Renhet och fara*, Nora: Bokförlaget Nya Doxa [1997]

Douglas, Mary, (1996) *Natural Symbols*, London: Routledge,

Expressen, 2005-11-24, "Latmaskar", ledare

Expressen, 2009-01-17, "Sossarna har bidragit till fusket. Ann-Charlotte Marteus: A-kassan måste införa ordentliga kontrollrutiner", politisk krönika av Ann-Charlotte Marteus

Filosoflexikonet, (1988), Stockholm: Bokförlaget Forum AB

Girard, René, (1986), *The Scapegoat*, Baltimore: Johns Hopkins University Press

GT, 2005-12-14 "Alliansen har fel - här är beviset", debattartikel av Hans Karlsson (S), f.d. arbetslivsminister och Mona Berglund Nilsson (S), riksdagsledamot

GT, 2007-06-24, "Lagen mot fusk slår fel", debattartikel av Siw Wittgren-Ahl (S), riksdagsledamot

Göteborgs-Posten, 2006-09-18, "Fusket oförsvarligt", ledare

Göteborgs-Posten, 2008-04-07, "Fusket drabbar fattiga" ledare

Göteborgs-Posten 2008-08-13, "Vab-kontroll är nödvändig", ledare

Göteborgs-Posten, 2009-02-07, "Skydda alltid tryggheten", ledare av Johnny Magnusson

Göteborgs-Posten, 2009-03-14, Emma Henriksson (KD), riksdagsledamot, citerad i Per-Anders Rehns artikel "Alla höll sina positioner f-ord, slager och siffror lyfte debatten om kris och politik"

Hellspong, Lennart, "Metaforanalys", Kapitlet finns tillgängligt på <http://www.studentlitteratur.se/o.o.i.s/309>

Johannisson, Karin, (1997), *Kroppens tunna skal*, Stockholm: Norstedts Förlag AB

- Kvällsposten, 2002-11-28, "De arbetandes sak är vår", debattartikel av Bo Lundgren (M), f.d. partiledare
- Lakoff, George & Johnson, Mark, (1980) *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press
- Lakoff, George, (1996) *Moral Politics*, Chicago: The University of Chicago Press
- Liedman, Sven-Eric, (2006), *Stenarna i själen*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag
- Nordin, Svante, (1995) *Filosofins historia*, Lund: Studentlitteratur
- Norman, Karin, (1991) *A sound family makes a sound state*, Stockholm: Studies in Social Anthropology
- Sachs, Lisbeth, (1996) *Sjukdom som ordning*, Stockholm: Gedins förlag
- Sontag, Susan, (1981), *Sjukdom som metafor*, Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur
- Svenska Dagbladet, 2009-03-02, "En överdos välfärd ger biverkningar", av Elise Claesson, fri skribent
- Svensk ordbok, tredje upplagan* (1999), Stockholm: Norstedts Ordbok
- Sveriges Radio – Ekot, 2002-05-04, Radioprogram, Intervjun med f.d. KD-ledaren Alf Svensson finns tillgänglig på <http://www.sr.se/webbradio/webbradio.asp?type=db&id=695>
- Sydsvenskan, 2002-05-24, "Hur sjukt kan det bli?", ledare
- Sydsvenskan, 2007-01-29, "Hårdare tag mot fusket", debattartikel av Cristina Husmark Pehrsson (M), socialförsäkringsminister
- Sydsvenskan, 2007-08-17, "Utbränd i takt med tidsandan" artikel av MarieLouise Samuelsson